

Tallinna gümnaasiumi trükikojast ja selle osast Eesti kultuuriloos

Kogu Baltikumis ei olnud pikka aega ühtki trükikoda, seetõttu varustati Eestimaad raamatutega Saksamaalt, eriti Lübeckist. 1588.a rajati Riias Baltimaade esimene trükikoda. Nii kujunes Riia linn pikaks ajaks balti trükinduse keskuseks, olles ka Eestimaa jaoks lähim trükikoda, ent eestimaalased kasutasid seda vähe. Alles Tartu gümnaasiumi ,hilisema ülikooli ning Tallinna gümnaasiumi rajamisel asutati nende juures ka uued trükikojad (vastavalt 1631 ja 1633), mis tegutsesid eelkõige nimetatud haridusasutuste heaks, kuid Tallinnas ka linna trükikojana.

Arvestades seda, et oleme siia kogunenud tähistama esimese eestikeelse piibli trükkimist ja seda veel meie gümnaasiumi ajaloo, oleks igati kohane peatuda ka kooli trükikoja asutamise ajalool ja anda lühike ülevaade esimeste trükkalite töödele ja tegemistele.

Tallinna esimene trükkal Christoph Reusner

Hiljemalt alates gümnaasiumi avamisest tehti Tallinnas jõupingutusi trükikoja sisseseadmiseks. Gümnaasium oli sellest eluliselt huvitatud, sest selleaegne gümnaasium oli kõrge õppeasutus, mille õpetajad kandsid professori tiitlit ja pidid tegema teaduslikku tööd.

1633 sõlmiski Tallinna gümnaasiumi kolleegium lepingu trükkaliga Stockholmist, Christoph Reusneriga. Mehega, kellele kuulub au olla esimene trükkal gümnaasiumi loodavas trükikojas. Järgnevalt veidi tema elu- ja senisest teenistuskäigust.

Christoph Reusner sündis 1575.a. paiku Neustadtis pastori pojana. Viisteist aastat tegutses Rostockis raetrükkalina . Trükikunsti õppis ilmselt Rostocki tuntud trükkali Ferberi trükikojas, kelle väimeheks ta hiljem sai. 1608 .a.kutsus kuningas Karl IX ta Stockholmi, et rajada seal kuninglik trükikoda. Aastal 1612 nimetati Reusner kuninglikuks privilegeeritud raamatutrükkaliks. Stockholmis töötas ta 20 aastat. Kusjuures 1614.a. omandatud kuningliku privileegiga keelati kõigil teistel trükkalitel varem Reusneri poolt trükitud teoseid uuesti trükkida või välja anda. Privileeg võimaldas tal ka otse oma trükikojast raamatuid müüa.

Küllap sellest ja paljuski ka Reusneri küllaltki riiaka iseloomu tõttu , tekkisid tülid kolleegidega. Lisandusid ka rasked eraelulised löögid, surid järjest tema kaks last ja abikaasa. Arvatavasti nendest sündmustest tingituna Reusner kirjutas palvekirja Rootsi valitsejale, kus avaldas soovi kolida mõnda teise linna, sealhulgas Tallinna.

1633 koliski Reusner Tallinna kogu oma trükikoja. Trükikoja kolimine tasuti. Palka pidid trükkalile maksuma hakkama linn ja rüütelkond kahe peale. Lisaks kõigele sai Reusner ka tasuta korteri endistes kloostrihoonetes ning vabastuse maksudest ja muudest kohustustest linnale.

1634.a. ilmusid Reusneri Tallinna trükikoja esimesed trükised. Varaseimaks Tallinna trükiseks on seni peetud ladinakeelset gümnaasiumiprofessorite õnnitlustrükist Moskvast tagasipöörduvale kubernerile, kus tal oli õnnestunud pikendada rahu venelastega. Ent uuemad täpsemad uurimused näitavad, et üks teine trükis on tunduvalt varem käsitletav Tallinna esimese trükisena.

Nimelt: Tallinna bürgermeistri tütre Elisabethiga pulmade puhul avaldasid Tallinna gümnaasiumi tuntud professorid Heinrich Vulpius, Timotheus Polus, ja Reiner Brockmann ühise kogumiku, mis sisaldas 7 ladina- ja saksakeelset luuletust.

Esimene eestikeelne raamat Tallinna trükikojast pärineb 1637. Aastast. See oli Heinrich Stahli „Käsi- ja koduraamatu“ mahukas teine osa. Siitpeale moodustas eestikeelsete raamatute trükkimine selle trükikoja töös suure osa.

25. apr. 1637 palus Ch. Reusner Tallinna raele adresseeritud kirjas privileegi kooliõpikute trükkimiseks ja kirjastamiseks, „*et armsat noorsugu ei koormataks nagu senini enam sellega, et nad peavad võõrailt mailt ja paigust tellima igasugu raamatuid, nii korralikke kui sobimatuid, mis on nende õpinguteks vajalikud*“

Trükkal tahtis saavutada, et vähemalt mõneks ajaks teistel raamatukõitjatel, müüjatel keelataks müüa väljaspool tema trükikoda raamatuid. Ka olid professorid ja õpetajad kohustatud kasutama õpetöös ainult tema trükitud raamatuid, nimekirja pidi koostama rektor. Vastust kirjale pole säilinud ning selle üsna tõenäoliseks põhjuseks Ch. Reusneri ootamatu surm.

Ch. Reusner ei jõudnud Tallinnas kolme aastatki trükkalina tegutseda; ta suri 20.aug. 1637 ja maeti Mihkli kloostrikiriku kalmistule.

Reusneri järglastest

Tallinna gümnaasiumi trükikoda oli eraomand. Ta kandis küll gümnaasiumi trükikoja nime ja oli leping järgi linnalt ja rüütelkonnalt saadava toetuse eest kohustatud trükkima nende väljaandeid, kuid trükikoja sisustus kuulus trükkalile ja läks trükkali surma järel üle tema pärijatele. Pärast Reusneri surma päris trükikoja tema lesk Catharina.

Seega, Tallinna trükkaliks saadi abiellumise teel eelkõige lesega. Trükkali surma järel oli trükikoda tavaliselt u. aasta lese valduses. Nagu tavaks juhtiski pärast Reusneri surma trükikoda aasta vältel tema lesk. Reusneri poeg esimesest abielust, Rostockis trükkalina tegutsenud Johann Reusner, nõudis kirjas Tallinna raele 1638.a., et isa trükikoda võiks edaspidi kuuluda talle. Kuna ta aga ei kavatsenud trükkimist Tallinnas jätkata, vaid oleks kolinud trükikoja mujale, raad keeldus.

Selle asemel abiellus Reusneri lesk 1638 trükkalisellega Heinrich Westphaliga, kellest sai niimoodi Tallinna teine trükkal, kes tänu sellele sai ka Tallinna kodanikuõigused. Ta pidas trükikoda 15 aastat, kuni surmani 1653.a.. Pärast H. Westphali surma päris trükikoja omakorda tema lesk, olles trükikoja omanik aastail 1653-1654.

Historiograafias rõhutatakse, et Tallinna trükikoda püsis abielude kaudu läbi terve 17. sajandi linna esitrükkalidest Cristoph Reusnerist alguse saanud suguvõsa käes, mis kindlustas seniste trükiprivileegide jätkumise.

Ka peaaegu terve 18. saj. kuulus Tallinna linna ja gümnaasiumi trükikoda ühele trükkalisuguvõsale. Perekonnatraditsiooni lõi Johann Köhler, kes küll Põhjasõja järgses raskes olukorras ei suutnud kaitsta tema eelkäijate tulutoovat kirjastamise privileegi.

Pärast Johann Köhleri surma päris Tallinna gümnaasiumitrükkali koha tema poeg Jacob Johann Köhler, kes oli trükkali ameti isa kõrval selgeks õppinud. Ta jätkas kalendrite väljaandmist, trükkis varast jutukirjandust ja esimese eestikeelse piibli (1739).

Tema surma järel päris trükikoja jällegi tema lesk Anna Catharina, olles Tallinna linna ja gümnaasiumi trükkal ja kirjastaja aastail 1757-1769.

Trükikoja tööst

Trükikoja sisustus, mis pärines Rootsist ja Saksamaalt, vastas täielikult aja nõuetele ega erinenud tollaste Saksa trükikodade oludest: ladina, gooti ja kreeka trükikoodid, numbrid, noodid, kalendrimärgid, vinjetid, initsiaalid ning mitmesugused ornamentkaunistused (roosid) – need kõik olid ka Tallinna trükikojas olemas. Suuremad puulõikes initsiaalid sai trükikoda alles 17/18. saj vahetusel.

Kõrvuti saksakeelsega laoti ka eesti- ja rootsikeelseid tekste fraktuurkirjas. Kalendrite juures kasutati kahevärvilist (must ja punane) trükki. Vanim teadaolev Tallinna siluetiga kohalik trükis on puulõikes tiitelillustratsiooniga väike saksakeelne kalender, aastast 1670. Selle haruldaseks muutunud vanimasse Tallinna kalendrisarja kuulunud tähtsaamatu koostas gümnaasiumi õppejõud, samas ka linnaarst ja matemaatik Gebhard Himself

Ch. Reusneri tegevuse ajast Tallinnas on seni bibliografeeritud 43 trükist. Kui leseasta juurde arvata, on trükiseid 68.

Trükiste keeleline jaotus oli keeruline. Ühelgi Reusneri trükitud teostest pole küll eestikeelset tiitellehte, seevastu näiteks Stahli „Käsi- ja koduraamatu“ teine osa sisaldab hoolimata saksakeelsest põhitekstist ja tiitellehest ka eestikeelset teksti. Arvatavasti trükiti gümnaasiumi trükikojas enamik siinmail ilmunud saksakeelsest kirjasõnast. Gümnaasiumi trükikoda andis hiljem välja ka esimest Eesti ajalehte, milleks oli aastail 1689 -1710 kaks korda nädalas ilmunud „Revalsche Post –Zeitung“.

Reusneri trükitoodangu hulgas olid esikohal personaalsed juhutrukised: pulma- ja leinatrukised, leinajutlused, õnnitlustrükised jne. Neile lisandusid 6 akadeemilist trükist, sealhulgas gümnaasiumi 1634.a. koolikorraldus

Nagu eelpool mainitud oli Reusneri lepingu järgi kohustatud trükkima kindlaksmääratud väikese tasu eest eelkõige gümnaasiumi trükiseid (kutsed, disputatsioonid, kõned jne.) ning valitsuse, rüütelkonna ja rae määrusi ja korraldusi. 1637. aastal alguse saanud trükiste tsenseerimist jätkati teoloogiliste ja filosoofiliste väljaannete puhul. Näiteks edaspidiseks

määrati tsensoriks rektor ja kalendrite tsenseerimine tehti ülesandeks matemaatikaprofessorile.

Gümnaasiumitrukised moodustasid tähtsa osa trükikoja kogutoodangust, 14%. Muidugi gümnaasiumitrukiste, korralduste ja muu sellise pealt teenis trükkal vähe, põhiliseks sissetulekuallikaks olid juhutrukised ja raamatud. Paberi muretses trükkal ise, kuid tellijal tuli selle eest ise tasuda.

Trükkalite töökohustusi on olemasolevate allikate abil võimalik kaardistada, kuid samas ei tea me peaaegu midagi töö igapäevasest rutiinist.

1672.a. sai trükikoda kuningliku privileegi, mis keelas igaveseks kord tema poolt trükitud raamatute teiste poolt jälletrükkimise., samasuguse privileegi sai ka kolm aastat hiljem Riia. Kujunes omalaadi tööjaotus: Tallinna gümnaasiumi trükikoda trükkis ainult Tallinna maa-keelseid (Põhja- Eesti murdes), Riia Tartu maa-keelseid (lõuna- Eesti murdes) raamatuid.

Põhjasõja sündmuste keerises Riia ja Tartu ülikooli trükikojad katkestasid tegevuse. Tallinna gümnaasiumi trükikoda jäi peaaegu ainsaks eestikeelsete raamatute trükkijaks. Sellega ühtlasi muutus domineerivaks ja eriti pärast eestikeelse piibli trükist ilmumist 1739.a. Tallinna maa-keel.

1772.a. ilmuma hakanud saksakeelne nädalaleht on praeguseni asendamatuks allikaks Tallinna ajaloo uurijatele.

Tallinna trükikoja ja trükkalitega seotud põhilisi ja historiograafias enim kasutatud allikaid säilitatakse Tallinna Linnaarhiivis.

19. sajandi algul hakkas vähehaaval murenema Tallinna linna ja gümnaasiumi trükikoja monopoolne seisund. 1823.a. muutus Tallinna Linna ja gümnaasiumi trükikoda eratrukikojaks. Trükikoja sisustus oli küll algselt eraomand, kuid asudes gümnaasiumi ruumides ja alludes gümnaasiumii järelevalvele, aitas see trükikojal püsida läbi sajandite. Vahetusid trükkalid ja trükkalite perekonnad , aga trükikoda jäi ikka samaks.

1828. aastani asus trükikoda gümnaasiumi hoones.

Trükkalid ja trükkalite perekonnad:

Christoph Reusner 1633 -1637

Heinrich Westphal 1638 -1653

Adolph Simon 1654 -1675

Johann Christoph Brendeken 1711 -1716

Johann Köhler 1716 -1736

Jacob Johann Köhler 1736 – 1757, lesk Anna Catharina 1757 -1769

Axel Heinrich Lindfors 1769 -1784, lesk 1784 -1798

Carl Johann Gottfried Minuth 1798 -1816, lesk 1816 -1819

Paul Carl Gottfried Dullo 1819 - 1823